

ČESKÁ A SLOVENSKÁ LITERATÚRA S VOJNOVOU TEMATIKOU (editoriál)

Dňa 2. októbra 2025 sa v Ústave stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF v Nitre uskutočnila jednodňová medzinárodná konferencia *Česká a slovenská literatúra s vojnovou tematikou*, ktorá nadviazala v rámci dlhodobej a pravidelnej spolupráce s Veľvyslanectvom Českej republiky a Českým centrom v Bratislave na tradíciu vedeckých sympózií smerovaných vždy ku konkrétnej literárnovednej problematike, napríklad na teóriu adaptácie, detskú literatúru, českú a slovenskú katolícku literatúru či pripomenutie fenoménu „svetovosti“ u Milana Kunderu. Na obsahovom zabezpečení konferencie sa po prvýkrát podieľala v rámci partnerskej spolupráce Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici zastúpená Máriou Huraj Roštekovou. Voľba vojnovnej tematiky nevznikla náhodou: keď sme v spoločných diskusiách hľadali vhodnú tému pre ďalšie rokovanie, jednomyseľne sme sa zhodli na skutočnosti, že nemôžeme nereagovať na existenciálne traumy súčasného pluralitného sveta, medzi ktoré patria vojna, zločiny proti ľudskosti a všeobecne zlo v tejto koncentrovanej podobe.

Netreba tu zdôrazňovať, že európska a svetová literatúra sú od samého začiatku späté s vojnou alebo s násilným súperením jednotlivcov a národov o trvalú moc nad tými „slabšími“. Dokazujú to známe ukážky zo starovekej literatúry, v ktorých Gilgameš i Achilles túžia po nesmrteľnosti viac ako po spravodlivosti, a to vedie k zabíjaniu a k násilnému presadzovaniu večne platných „vyšších“ ideí. Nesmrteľnosť sa teda vždy dosahuje prekonaním či smrťou súpera. Ak Gilgameš pochopí existenciálnu obmedzenosť hrdinskej epiky založenej na adorácii večnosti („*spiaci a mŕtvi, ako sú si podobní / Nie je smrť zobrazená v obidvoch tvárach?*“), aj Achilles dospieva v dialógu s Odysseom k poznaniu, že „*lenivec neunikne smrti, ani muž, ktorý vykonal mnoho*“. Literatúra, samozrejme, nemá zo svojej podstaty na rozdiel od politikov nástroje, ako tieto konflikty diplomaticky či ekonomicky riešiť. Zdanlivá podriadenosť estetického faktora sociálnym, morálnym a psychologickým aspektom pri reflexii literárneho zobrazenia vojnových konfliktov nehrá zásadnú úlohu. Literatúra je však viac než len reflexia historikov o faktoch, príčinách a následkoch: jej skutočnou úlohou zostáva odhaľovať, ako jednotlivci a národy vďaka svojej autentickej skúsenosti prežívajú pochybnú „slávu“ vojny, utrpenie, bezmocnosť, nenávisť, ale aj priateľstvo a bratstvo. Z tohto pohľadu sa umelecké reflexie vojny väčšinou stávajú antimilitaristickou literatúrou, burcujúcim protestom proti akémukoľvek násiliu. Takzvaná vojnová literatúra preto nikdy nemá len estetický vplyv, ale aj sociálny, morálny a predovšetkým psychologický.

Súčasný literárnovedný koncept sa snažia o pochopenie ideológov vojny prostredníctvom kultúrnych štúdií, imagologických sond alebo naratologických prístupov v multidimenzionálnej perspektíve, ktorú môžeme dekonštruovať na štyri komplementárne, vzájomne prepojené sféry skúmania: prvá analyzuje literárne uchopenie vojnového diskurzu, ktorý konfrontuje s inými, často odlišnými diskurzmi ako existenciálny stret ideologických predstáv o vojne ako takej. Druhá línia výskumu sociologicky charakterizuje literárne reprezentácie vojen, do ktorých je zasadená individualizovaná perspektíva napríklad rozsiahlych epických románov zobrazujúcich typizovaný osud jednotlivca v kontraste so širšími historickými, sociálnymi a politickými súvislosťami vojny. Tretí smer sa sústreďuje na kultúrny kontext umeleckého zobrazenia vojny, napr. na význam tráum v literatúre, ktoré sú často spojené s toposom domova a jeho straty. Domov totiž konštruje identitu jedinca, jeho vzťah k sebe samému a k druhým poznamenaný napr. osamelosťou, strachom, nedôverou alebo osobnostným vykorenením. Štvrtá oblasť mapuje, a to s rôznym časovým odstupom, konštituovanie historickej pamäte o vojne, ktorú metaforicky zastupuje premenlivá

a subjektívna spomienka jednotlivca či konkrétnej komunity s esteticko-axiologickým rozmerom. Ako však vo svojom príspevku poukazuje brniansky slavista Ivo Pospíšil, nemali by sme zabúdať hľadať súvislosti medzi tematikou, ideológiou a poetikou. Úvahy o vojne, zle a násilí v umeleckej literatúre, ako aj v dokumentárnych a non-fiction dielach, vyvíjajú rozptyľujúci tlak na štruktúru žánru a prirodzene sa rozširujú do jeho podstatného jadra a skrytých zákutí. Je preto zrejmé, že „skúsenosť“ vojny v literárnom čítaní sa musí nevyhnutne líšiť od neliterárnych historiografických alebo esejistických textov na tú istú tému. Tie nepracujú s empatiou alebo estetikou „hrôzy“ či ohavnosti, ani nevyužívajú strategické naratívne charakteristiky textov, ktoré ašpirujú na umeleckosť.

Tento krátky metodologický rámec ovplyvnil aj dvanásť príspevkov prezentovaných počas konferenčného rokovania. Rokovanie bolo časovo rozdelené do troch blokov a slávnostne ho otvoril český veľvyslanec v Bratislave Rudolf Jindrák. Po úvodných príhovoroch dekana FSŠ UKF Ladislava Szekeresa, riaditeľky Českého centra v Bratislave Moniky Koblerovej, honorárneho konzula Maďarska Jozefa Gála, riaditeľa Ústavu stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF Jána Gallika a Miloša Zelenku z tej istej inštitúcie, odznel úvodný blok referátov. Ako prvý bol vypočutý príspevok *Autenticita vojnovnej tematiky v literatúre a vo filme* od Tibora Žilku (Nitra), ktorý na príklade Dominika Tatarku, Ladislava Mňačka a Petra Karvaša vyzdvihol význam osobného emočného zážitku pri stvárnovaní vojnovnej tematiky. Na tento referát nadviazalo vystúpenie Márie Huraj Rošteckovej (Banská Bystrica) *Vojnová tematika vo francúzsko-slovenskej kultúrnej spolupráci a jej úloha pri budovaní európskej identity* pripomínajúce slovenský dokumentárny film *Naša Líza* s dôrazom na portrét francúzsko-slovenskej hrdinky Slovenského národného povstania. Libor Pavera (Praha) v referáte *Zlo priťahuje (nejen filmaře)* upozornil prostredníctvom postavy protektora a hlavného strojcu holokaustu Reinharda Heydricha na prepojenie technokratického plánovania a ideologického fanatizmu. V časopise je publikovaný text pod názvom *Estetizace zla (Reinhard Heydrich ve filmu a v literatuře)*. Dopoludňajšie rokovanie uzatvoril referát *Geneze Čepových povídkových knih Tvář pod pavučinou a Polní trávy za německé okupace (1939 – 1945)* Petra Komendu (Olomouc), ktorý poukázal na štylistické posuny vo vývoji Čepovej prózy.

Popoludňajšie zasadnutie otvoril príspevok Iva Pospíšila (Brno) *Válka, mír, hrozba a irénismus jako poetologické faktory*, ktorý bol prednesený v zastúpení. Autor sa v ňom pokúsil o typológiu funkcií vojnových motívov v diele českého románopisca Aloisa Jiráska. K reflexii filmového zážitku sa vrátil Marek Janičík (Banská Bystrica) vo svojom vystúpení *Tmavomodří jazdci a nebeské letci: filmová reprezentácia vojnového pilota ako mýtu a traumy v hraných filmoch*. Pripomenul, že v československom kontexte bola postava vojenského letca spätá s motívmi emigrácie, vlastenectva a s extrémnymi ideologickými zvrtnami. Kristína Pavlovičová (Trnava) v literárnohistorickom príspevku *Reflexia tureckých nájazdov v slovenskej renesančnej i barokovej poézii* poukázala na skutočnosť, že autori staršej slovenskej literatúry prepájali subjektívny zážitok z vojnovej traumy s biblickými motívmi a obrazmi. Alexej Mikulášek (Nitra) uviedol málo reflektovanú postmodernistickú reprezentáciu vojny v československo-francúzskom filme Alaina Robbe-Grilleta *L'Homme qui ment (Muž, ktorý luže, 1968)*.

Posledný blok otvoril Dominik Vančo (Nitra) svojím referátom *Druhá svetová vojna ako spúšťač archetypálneho ľudského zla v diele Jozefa Kariku Na smrť*, venovaným vojnovému románu súčasného slovenského prozaika Jozefa Kariku. V jeho románe *Na smrť* sa v pásme postáv, ktoré pod vplyvom tlaku doby prežívajú negatívny charakterový obrat, objaví aj postava nacistického lekára Mengeleho. Kryštof Kočtář (Brno) v referáte *Prostřednictvím svých montáží předvolat před soud: obrazy holokaustu (filmaři) znovunalezené* približuje literárnoteoretický koncept „writing back“, založený na stratégii postkoloniálnych reakcií, pri ktorej autori cez svoje texty polemicky reagovali na dominantné diskurzy v období predchádzajúcich kolonizácií ich krajín. Beata Koziel (Bielsko-Biala) vo všeobecne koncipovanom príspevku *Obraz vojny v československé a polské literatuře a jeho provedení na stříbrné plátno* sa zameriava na hodnotový rozdiel medzi dobovo autentickým a časovo odľahlým vnímaním vojnového zážitku v literatúre pre deti a mládež. V závere zaznelo

spoločné vystúpenie Jána Gallika, Zuzany Vargovej a Moniky Adamickej *Až dozrieme alebo vojna ako princíp*; komparovalo novelu Petra Krištúfka a film s rovnakým názvom *Ema a smrťihlav*. Film zaznamenal mimoriadny divácky ohlas a svojím nadčasovým podobenstvom pripomenul vojnu ako nebezpečné „lákadlo“, ktoré jej aktérom umožňuje kariérny vzostup (tento príspevok bol publikovaný samostatne). Editori sa rozhodli doplniť monotematické číslo anglicky písaným textom *Language Specifics in Dante's Divine Comedy and in Its Slovak Translations* od Moniky Šavelovej (Nitra), ktorý sa venuje jazykovej a poetologickej charakteristike *Božskej komédie* Danteho Alighierioho v súvislosti so slovenskými prekladmi.

Do rubriky Rozhlady editori zaradili zamyslenie Marty Žilkovej (Nitra) *Vojna nie je iba vraždenie na bojisku*, ktoré prostredníctvom diela Gabriela Točku *Vivat Zobor!* (2025) upozorňuje na známe a skryté súvislosti medzi regionálnym vlastenectvom a vojnovou tematikou. Potom nasleduje teoreticky koncipovaný článok Keiary deSouzy (Bombaj) *The Search for Home in Diasporic Literature: A Study of Crossing from Guangdong and Old Tongue*, analyzujúci fenomén migrácie v básnických textoch, najmä formovanie „nového“ domova a hľadanie citových a rodinných väzieb v dôsledku „straty“ jazyka. Anton Baláž prináša zaujímavý rozhovor s režisérkou a spisovateľkou Marianou Čengel Solčanskou, ktorá približuje svoju súčasnú románovú a filmovú tvorbu: autorskú cestu od intímno-milostného príbehu v knihe *Milenec Adely Ostrolúckej* (2024) k dramatickej filmovej podobe #ŠTÚR. Recenzný blok tvoria dva kritické postrehy: jednak hodnotenie Jána Gallika (Nitra) monografickej štúdie *My a oni v informačnej válke. Poetika války slov* (2025) od Alexeja Mikuláška, jednak príspevok Mirty Curkovic, ktorý informuje o rozsiahlej publikácii Silvie Rybárovej *Písanie o dejinách v súčasnej francúzskej literatúre: kontext(y), modality, výzvy* (2024).

V rámci spolupráce s českou ambasádou ako dôstojné zakončenie konferenčného rokovania sa uskutočnilo 3. októbra 2025 v Českom centre v Bratislave vďaka ochote jeho riaditeľky Moniky Koblerovej a českého veľvyslanca Rudolfa Jindráka premietanie československého filmu *Signum laudis* z roku 1980, nakrúteného slovenským režisérom Martinom Hollým ml. podľa scenára Vladimíra Kalinu a Jiřího Křížana. Projekcia, ktorej sa zúčastnili okrem akademikov aj študenti a širšia verejnosť, umožnila oceniť umelecké kvality dnes už pozabudnutého filmu, ktorému na príťažlivosti neubral ani takmer päťdesiatročný odstup od premiéry. Dramatický príbeh, ktorý Vladimír Kalina publikoval v roku 1988 pod rovnakým názvom ako formálne neštruktúrovanú psychologickú črtu, explicitne neukazuje epické plátno priamych vojnových akcií, ale psychologicky sa sústreďuje na navonok bezvýznamnú epizódu, konfrontujúcu ľudské charaktery v bezvýchodiskovej situácii poznačenej vojnou a strachom zo smrti. Film, ktorý sa odohráva na sklonku prvej svetovej vojny v zázemí ruského frontu, zachytáva vzostup a pád fanatického kaprála Adalberta Hoferika, ktorého vo svojej životnej úlohe stvárnil slovenský herec Vlado Müller. Film *Signum laudis* možno spolu s Jakubiskovou *Tisícročnou včelou* zaradiť k vrcholom československej kinematografie na prelome 70. a 80. rokov. K jeho kvalitám patria zaujímavé exteriéry, množstvo skvelých charakterových hercov na vrchole svojich kariér, kvalitný scenár kombinujúci epickú akciu s psychologickými a morálnymi akcentmi a predovšetkým citlivá réžia žánrovo špecifickej komornej drámy s brutálne cynickým záverom. S úvodným slovom o poetike, režisérskom poňatí a historickom kontexte tohto zásadného diela československej kinematografie v normalizačnom období vystúpili Štefan Timko a Miloš Zelenka, ktorý potom moderoval záverečnú diskusiu.

V závere musíme poďakovať za materiálnu a morálnu podporu českej kultúry na Slovensku vedeniu Veľvyslanectva Českej republiky v Bratislave, Jeho Excelencii Rudolfovi Jindrákovi a riaditeľke Českého centra v Bratislave Monike Koblerovej. Editori v mene redakčného kolektívu privítali pripomienky či doplnenia k prezentovaným príspevkom, ktoré v tomto monotematickom čísle *Stredoeurópskych pohľadov* (1/2026) predkladajú širšej a odbornej verejnosti na diskusiu.

Miloš Zelenka – Štefan Timko – Lukáš Jiskra